

Kerrontaa ilman kertojaa?

Patron, Sylvie (ed.): *Optional-Narrator Theory: Principles, Perspectives, Proposals*. Lincoln, NB: Nebraska University Press, 2021, 336 s.

Voiko kertomuksen välittää ilman kertojaa? Sylvie Patronin toimittama trans-mediaalinen antologia pyrkii todistamaan, että kertojan olettaminen ei aina ole relevanttia eikä loogista. Aivan ilmeistä on, että kerrontaa voi olla ilman kertojaa. Visuaalinen taide, kuten elokuva, useimmiten välittää jonkin kertomuksen ja yleensä ilman kertojan ääntä eli voice over -kertojaa. Sen sijaan kertojaa ei mielestäni voi olla ilman verbaalisuutta, kertovaa ääntä. Suhtaudun siis epäilevästi implisiittisen kertojan käsitteeseen eli ajatukseen, että visuaalisessakin kerronnassa, esimerkiksi elokuvassa ja sarjakuvassa, on aina oletettava fiktiivinen kertoja. Samaa mieltä on yksi antologian kirjoittajista, elokuvatutkija Paisley Livingston.

Toisaalta monet narratologit, kuten Gérard Genette, ovat olleet sitä mieltä, että kerronta on aina kommunikaatiota, toimintaa, jota ei voi olla ilman toimijaa, kertojaa. Onko kaunokirjallisessa kertomuksessa aina oletettava kertojan ääni? Onko Maria Jotunin ”Hilda Husso” -novellissa oletettava kertoja, vaikka se koostuu kokonaisuudessaan dialogista? Loogisuuden vuoksi minun on epäiltävä implisiittisen kertojan olettamista tässäkin tapauksessa, vaikka olen Genetten ja Seymour Chatmanin opastuksella omaksunut ajatuksen fiktiivisen kertojan välttämättömyydestä.

Sylvie Patron kritisoi pakollisen kertojan dogmia. Hän seuraa Käte Hamburgerin ja Ann Banfieldin teorioita, jotka kyseenalaistavat käsityksen kerronnasta kommunikaationa. Aikaisemmin Banfieldin lingvistikisestä teoriasta on käytetty nimeä ”no-narrator theory”, mutta Patron käyttää nimitystä ”optional-narrator theory”. Uusi nimitys on parempi, koska kertojan olemassaoloa ei kielletä kaikissa teksteissä. ”Optionalistien” (jos tällainen termi sallitaan) mukaan kertoja on relevantti käsite vain homodiegeettisen minäkerronnan yhteydessä, kun kirjailija on luonut fiktiivisen kertojan osaksi fiktiivistä maailmaa. Sen sijaan implisiittinen ja heterodiegeettinen kertoja joutuvat uudessa antologiassa vaakalaudalle. Patron ei käytä Genetten termejä vaan puhuu ”ensimmäisen persoonan kerronnasta” ja ”kolmannen persoonan kerronnasta”, perustelunaan se, että ”persoonan” näissä termeissä ei viittaa kertomuksen subjektiin eli kertojaan vaan kertomuksen objektiin, henkilöön.

Seymour Chatmanin (*Story and Discourse*, 1978) laatimassa Boothin-Chatmanin mallissa kertoja on merkitty sulkeisiin. Sulkumerkit tarkoittavat, että kaunokirjallinen teksti voi olla minimaalisesti kerrottu, tai jopa ei-kerrottu

(*minimally narrated, non-narrated*). Chatman ei ajattele, että kertojaa ei tällöin olisi, vaan että kertoja on minimaalisesti näkyvä tai ei lainkaan havaittavissa, implisiittinen. Patron on jo aiemmin osoittanut tämän ajattelun epäloogisuudet. Genette meni vielä Chatmania pidemmälle ja ärsyttää Patronia vielä enemmän sanoessaan, että jokaisella fiktiivisellä kertomuksella on fiktiivinen kertoja, ja kertoja kuin kertoja voi sanoa ”minä”.

Patronin artikkeli tarjoaa valaisevan katsauksen kertojan käsitteen historiaan ja hämmennyksen alkusyihin. Kertojan käsite on hybridi, joka luotiin 1800-luvulla kahden erilaisen ilmiön pohjalta. Toisaalta se viittasi kirjeromaanien minäkertojaan, toisaalta siihen mitä Franz K. Stanzel (*A Theory of Narrative*, 1982) nimitti ”auktoriaaliseksi kertojaksi”: vanhahtavaan kertojanaäneen, joka kertoo kolmannessa persoonassa, mutta sanoo silti ”minä”. Stanzelin termi sisältää sanan ”Auktor”, tekijä, mutta Stanzel ei tarkoita sillä tekijää. Patron tosin ei käytä ilmiöstä Stanzelin termiä, vaan ilmausta ”kirjailijan tunkeilu” (*authorial intrusion*). Patron ei kiinnitä siihen juuri huomiota, koska se on pelkkä ”poikkeus”, vain minäkertoja on todellinen kertoja. Genette, joka perustaa käsitteensä pakollisesta fiktiivisestä kertojasta auktoriaaliseen kertojaan, erehtyy Patronin mukaan pahan kerran.

Ymmärrän, että Patronia ärsyttää Genetten näkemys, että kaikki kertojat, siis myös kolmannen persoonan kertojat, voivat sanoa ”minä”, sillä eihän se pidä paikkaansa. Se on myös vastoin modernismin käytäntöä (tosin ei vastoin modernismin jälkeistä käytäntöä). Patron ei ota esille tätä, mutta modernistista romaania leimaa näkyvän heterodiegeettisen tai niin sanotun ”kaikkietävän kertojan” epämuodikkuus: mitä vähemmän kertoja on esillä, sen parempi. Modernismia on tutkittu tästä näkökulmasta aivan liian vähän, mutta jonkinasteinen yksimielisyys vallitsee siitä, että kaikkea kommentoiva kaikkietävyys ei siihen kuulunut, puhumattakaan, että heterodiegeettinen kertoja viittaisi itseensä.

Katsotaanpa, mitä tuossa kiistellyssä kohdassa Genetten teoksen *Discours du récit* (1972) englanninnoksessa oikein seisoo:

Insofar as the narrator can at every instant intervene *as such* in the narrative, every narrating is, by definition, to all intents and purposes presented in the first person (even if in the editorial plural, as when Stendhal writes, “We will confess that... *we* have begun the story of our hero”). (Genette 1980, 244.)

Genetten väite tässä muodossaan on ehdollinen: se alkaa sanoilla ”insofar as”, ”siinä määrin kuin”, ”sikäli kuin” ja sisältää modaaliverbin ”voida”: *siinä määrin kuin kertoja voi millä hetkellä tahansa puuttua kertomukseen, jokainen kerronta on [--] minäkerrontaa*. Patron lainaa tätä kohtaa, mutta katkaisee lainauksen juuri ennen kuin Stendhal-lainaus alkaa. Genetten ”editorial plural” viittaa auktoriaaliseen kertojaan, eikä hän itse asiassa väitä, että jokainen kertoja jokaisessa teoksessa

olisi minäkertoja. Genette sanoo, että heterodiegeettinen kertojakin voi sanoa ”minä” tai ”me”, kuten Stendhal-otteessa. Stendhalilta lainattu esimerkki vahvistaa, että Genette puhuu auktoriaalisesta kertojasta, jonka minämuotoisuus usein kätkeytyy monikon ensimmäiseen persoonaan. Myöhemmin Genette tosin ilmaisee asian Patronin kuvaamalla tavalla: ”in my view every narrative is, explicitly or not, ‘in the first person’ since at any moment its narrator may use that pronoun to designate himself” (Genette, 1988, 97). Tässä, Patronin niin ikään lainaamassa kohdassa, Genette todella väittää, että jokaisessa kertomuksessa on, eksplisiittisesti tai implisiittisesti, minäkertoja. Väitteestä on tullut yleistys, jota tutkijat ovat siitä asti kritiikittä toistelleet, mihin olen itsekin syyllistynyt.

Boothin-Chatmanin malli ei ole loogisesti aukoton. Ainakin implisiittinen kertoja on implisiittisen tekijän tapaan mahdollista kyseenalaistaa. Entä voidaan heterodiegeettinen eli kolmannen persoonan kertoja kyseenalaistaa? Kertoja on välittäjä kirjailijan ja lukijan välillä. Miten voimme edes hahmottaa kertojatonta kerrontaa ilman, että alamme puhua *kirjailijasta*? Emme mitenkään, niin kauan kuin ymmärrämme kerronnan viestintänä. Siispä Patron vaikeene asiasta, mutta muut, teosten tulkinnasta kiinnostuneemmat kirjoittajat eivät.

Vanhemman kirjallisuuden yhteydessä antologia pääsee käsiksi kertojan käsitteen universalistisuuteen, eli kysymykseen, voimmeko käyttää kertojan käsitettä sellaisen kirjallisuuden yhteydessä, jonka syntyaikana ei kertojan käsitettä edes tunnettu. Mielestäni voimme, mutta se ei tarkoita, että kaikissa teksteissä olisi kertoja. Onko silloin puhuttava kirjailijasta? Robert S. Kawashima toteaa, että kertoja, tai runonlaulaja, kuului olennaisesti kaikkein vanhimpaan, suulliseen kirjallisuuteen. Kirjallisuus ilman kertojaa, kirjailijan teokset, taas syntyivät kirjoituksen ja kirjailijainstituution myötä. Koska *Raamatulla* ja Homeroksen epiikalla on juuret suullisessa perinteessä, niissä on ”merkkejä” kertojasta, eli ne eivät ole vielä puhtaasti kirjailijan teoksia. Greger Andersson taas argumentoi, että kaikki kertovat tekstit eivät suinkaan kuulu samaan kielipeliin tai ”kehykseen”, ja *Raamatussa* on paljon tarinoita, joita on vaikea nähdä fiktiivisen kertojan kertomina. Riippuu lukijasta, lukeeko hän *Raamattua* fiktiona vai ei-fiktiona. A.C. Spearingin mukaan tämä pätee myös keskiaikaisiin romansseihin: keskiajalla ei ollut tapana erotella fiktiota faktasta. Marc Hersantin markiisi de Sadea käsittelevä artikkeli osoittaa, että markiisin perversseissä kostofantasioissa on vaikeaa ja suorastaan epäeettistä olettaa fiktiivinen kertoja. Minäkertojatkin ovat niissä pelkkiä kirjailijan tarkoituksia palvelevia, kirjailijan sanoja toistelevia puhuvia nukkeja.

Antologia vakuuttaa siitä, että on olemassa kerrontaa ilman kertojia. Avoin puhe kirjailijasta kuitenkin hämmentää. Jopa Jonathan Culler katsoo, että kertojan käsite on haitallinen varsinkin silloin kun kertojalle säilytetään

liikaa kirjailijan tehtäviä. Tietenkään kertoja ei ole vastuussa teoksen taiteellisesta kokonaisuudesta, vaan kirjailija. Culler laajentaa ajatuksen koskemaan lyriikkaa ja esittää, että hyvin usein myös puhujan käsite on tarpeeton. Culler on osittain oikeassa siinä, että kirjailijasta puhumista vältellään joskus liiaksi ja arveluttavin seurauksin. Silti hämmästyin, miten kepeästi Culler suhtautuu asiaan. Jos ei puhuta kertojista ja puhujista, on puhuttava kirjailijasta, ja siinä piilee intentionalismin vaara, kuten Kai Mikkonen artikkelissaan huomauttaa. Daudet'ta adaptoivia sarjakuvia analysoivassa artikkelissaan Mikkonen tosin luettelee myös optionalismin monia hyviä puolia, kuten se, että kertojaa tutkimalla ei aina päästä käsiksi kaikkiin kirjallisuuden ulottuvuuksiin, kuten ironiaan. Ironian kannalta olisi helpompaa sanoa, että ”kirjailija ironisoi sitä tai tätä”, ilman kiertoilmauksia ja sisäistekijään turvautumatta. Esimerkiksi epäluotettavan kertojan yhteydessä kertoja on ironian kohde, ei sen subjekti.

Antologian kirjoittajat ovat myös avoimen erimielisiä. Brian Boyd, joka tutkii Jane Austenia, kokee kommunikoivansa suoraan kirjailijan kanssa. Vincenz Pieper syyttää Boydia naiivista intentionalismista. Pieper ehdottaa tilalle varsin erikoista, Barbara Herrnstein Smithin menetelmää, jossa lukeminen ei ole merkityksen luomista eikä päättelemistä, vaan empatiaa kirjailijaa kohtaan. Olennaista optionalismin yhteydessä olisi kuitenkin pohtia, miten intentionalismi vältetään, ja onko se edes mahdollista, jos kertojan sijaan puhumme kirjailijasta. Patron vaikenee tästä kysymyksestä, mutta sitä on pohdittu viime aikoina esimerkiksi Tillman Köppen ja Dorothee Birken toimittamassa teoksessa *Author and Narrator* (2015).

Minua nauratti Cullerin artikkelissaan esittämä väite, että kertojan käsitettä olisi pidetty niin tarpeellisena siksi, että ”opiskelijoilla olisi jotakin tekemistä”. Kirjailijasta puhuminen vastaisi maallikon intentiota ja olisi siksi yksinkertaisempaa. Itse taas ajattelen, että kertojan käsite on tarpeellinen siksi, että tutkijat voisivat analysoida kerrontaa sortumatta intentionalismiin, jossa tekstin moniäänisyys redusoidaan johonkin tekijän tarkoittamaan ”alkuperäiseen” merkitykseen. Moniäänisyyden redusoinnin vaara voi piillä myös Lars-Åke Skalinin ajattelussa. Skalin esittää Käte Hamburgeriin vedoten, että kerronta ei ole mitä tahansa viestittelyä vaan taidetta, eikä teoksen taiteellinen arvo millään tavalla riipu siitä, onko se esimerkiksi kirjoitettu ensimmäisessä vai kolmannessa persoonassa. Skalin puhuu taiteellisesta arvosta, mutta oikeasti hän tarkoittaa tulkintaa. On totta, että narratologit eivät hiusten halkomiseltaan usein pääse tekstin tulkintaan asti, eivätkä edes pyri siihen. Narratologinen analyysi voisi kuitenkin myös syventää teoksen tulkintaa, tai ehkä jopa luoda kokonaan uuden tulkinnan vakiintuneen tilalle, kuten esimerkiksi James Phelanin joissakin tutkimuksissa tapahtuu. En näkisi narratologista analyysiä turhana tai jopa taiteellisen arvon kieltävänä tai pilaavana toimintana, jollaisena Skalin sen näkee.

Vaikka Patronin antologia herättää enemmän kysymyksiä kuin tarjoaa vastauksia, se on äärimmäisen kiinnostava jokaiselle, joka haluaa katsella asioita välillä myös sen kuuluisan laatikon, vakiintuneen työkalupakin eli Boothin-Chatmanin mallin ulkopuolelta. Narratologia on konservatiivista, mutta ehkä se Patronin kaltaisten järkyttäjien ansiosta muuttuu sittenkin.

Sari Salin

Kirjallisuus

- Birke, Dorothee & Tillman Köppe (eds) 2015. *Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate*. Berlin: De Gruyter.
- Chatman, Seymour 1978. *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Genette, Gérard 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. (*Discours du recit*, 1972). Trans. Jane E. Lewin. Ithaca & New York: Cornell University Press.
- 1988. *Narrative Discourse Revisited*. (*Nouveau discours du recit*, 1983). Trans. Jane E. Lewin. Ithaca & New York: Cornell University Press.
- Stanzel, Franz K. 1982. *A Theory of Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.